

प्रकरण पहिले

प्रस्तावना

प्रकरण पहिले

प्रस्तावना

प्रस्तावना

बदल हा निसर्गाचा नियम आहे. काळाच्या प्रवाहाबरोबर प्रत्येक घटकांमध्ये बदल घडून येतात व त्यानुसार प्रत्येक घटकाची भूमिका व जबाबदारी बदलत असते. नवीन परिस्थितीत झालेला बदल स्विकारून त्यानुसार आपली भूमिका बदलणे प्रत्येकाला आवश्यक असते. आज सर्वच क्षेत्रांमध्ये ही प्रक्रिया सुरू आहे. त्यामध्ये उद्योग, व्यापार, दळणवळण या सर्वच क्षेत्रांमध्ये बदलाची प्रक्रिया ही वेगाने घडून येत आहे. याचबरोबर माणसाच्या जीवनशैलीमध्ये सुद्धा बदल घडून येत आहेत आणि या सर्वांचा आधार म्हणजे शिक्षण, बदलत्या काळाबरोबर शिक्षणामध्ये सुद्धा बदल घडून आले आहेत. शिक्षणाचे सर्व आयाम बदलून गेले आहेत.

शिक्षण देण्याची जबाबदारी केवळ शाळांची अथवा महाविद्यालयांची आहे, ही संकल्पना आता पाठीमागे पडली आहे. आज शाळेबरोबरच इतर घटक ज्यामध्ये कुटुंब, समाज, शासन या घटकांची मुलांच्या शिक्षणामधील जबाबदारी महत्त्वाची मानली जाते. आजच्या स्पर्धात्मक, गतिशील, गुंतागुंतीच्या ताणतणावाच्या जगात वावरतांना आपण सारेच कमी अधिक प्रमाणात धास्तावलेले आहोत. एकीकडे ज्ञानाचा प्रचंड प्रमाणात विस्फोट होतोय, तर दुसरीकडे लोकसंख्यावाढ, प्रदुषण, महागाई या सान्यांमुळे जनजीवन गुंतागुंतीचे होत चाललं आहे. या परिस्थितीला तोंड देण्यासाठी शिक्षणाची जबाबदारी महत्त्वाची आहे.

शिक्षणाचे औपचारिक, अनौपचारिक आणि सहज शिक्षण असे प्रमुख प्रकार मानले जातात व या तिन्हीच्या माध्यमातून व्यक्तिमत्त्वाच्या शारीरिक, मानसिक व भावनिक अंगाचा विकास होणे अपेक्षित आहे. आज जागतिकीकरण, खाजगीकरण आणि उदारीकरण यामुळे शिक्षणामधील स्पर्धा मोठ्या प्रमाणात वाढली आहे. या वाढत्या स्पर्धेत टिकतांना विद्यार्थ्यांना अनेक आव्हानांना तोंड द्यावे लागत आहे. अशा परिस्थितीत शाळा आणि कुटुंब यामधील सहकार्यात्मक संबंध वाढायला पाहिजेत.

यासाठी सद्यःस्थितीत हे संबंध नेमके कसे आहेत याचा अभ्यास होणे गरजेचे आहे .

शिक्षणाचे बदलते स्वरूप

आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगात वाढत्या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी सक्षम विद्यार्थी निर्माण करण्याची जबाबदारी आज शिक्षणावरती आली व त्यामुळे शिक्षणाला आपले प्रचलित स्वरूप बदलणे भाग पडले आहे . हे बदल शिक्षणाच्या पुढील अंगामध्ये घडून आले आहेत .

१ . प्रवेश प्रक्रियेतील बदल

काही काळापूर्वी शाळेत प्रवेश मिळविणे सोपी बाब होती . पण आज परिस्थिती पूर्णपणे बदललेली आहे . शाळेत प्रवेश मिळविणे ही सोपी राहिलेली नाही . पूर्व प्राथमिक स्तरापासून ते उच्च शिक्षणापर्यंत स्वतंत्र प्रवेशाचे निकष आज बदलले आहेत . एखाद्या चांगल्या शाळेत प्रवेश मिळवायचा असल्यास अनेक निकषांची पूर्तता आज विद्यार्थी व पालकांना करावी लागते . त्यामध्ये भरमसाठ देणग्या, विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता पालकांची शैक्षणिक पात्रता, प्रवेश पूर्व परीक्षा इत्यादी अनेक बाबींचा समावेश होतो .

२ .शाळांमधील भौतिक बदल

पारंपरिक भारतीय शिक्षणप्रणालीची आश्रमशाळेची संकल्पना पुसली जाऊन आज शाळांमध्ये अनेक भौतिक बदल घडून आले आहेत . विद्यार्थ्यांना चांगल्या शिक्षणासाठी अनेक चांगल्या सुविधा शाळा महाविद्यालयामध्ये आज उपलब्ध करून दिल्या जात आहेत . यामध्ये सुसज्ज इमारत, क्रिडांगण, प्रयोगशाळा, ग्रंथालय, वर्गखोल्या, अभ्यासिका इत्यादी सुविधा आज शाळांमध्ये उपलब्ध करून दिल्या जातात व त्याबद्दल विद्यार्थ्यांकडून ठराविक मोबदला घेतला जातो व याची आर्थिक झळ पालकांना पोहचते .

३ . अभ्यासक्रमातील बदल

आजच्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगामध्ये टिकण्यासाठी विद्यार्थ्यांना सक्षम बनविणे आवश्यक आहे . यासाठी पारंपरिक पद्धतीचा अभ्यासक्रम अवलंबून चालणार नाही .

त्यासाठी अभ्यासक्रमामध्ये काळानुरूप आमुलाग्र बदल घडवून आणणे आवश्यक होते व त्यासाठी शिक्षणाने पारंपरिक अभ्यासक्रम व पाठ्यक्रमाला फाटा देवून नविन विषयांची व अभ्यासेत्तर उपक्रमांची योजना अभ्यासक्रमात केली. यामध्ये माहिती तंत्रज्ञानासारख्या विषयाचा समावेश करण्यात आला. त्याचबरोबर इंग्रजीचे महत्त्व ओळखून त्या विषयाला अभ्यासक्रमात आवश्यक विषयाचे स्थान म्हणून देण्यात आले आहे. याचबरोबर जीवन कौशल्याचे शिक्षण, संगणक, शिक्षण, कार्यानुभव, सर्जनशिलतेच्या विकासासाठी प्रयोग, विज्ञान प्रदर्शन, इत्यादी अनेक उपक्रमांचे आयोजन अभ्यासक्रमामध्ये करण्यात आले आहे. त्यामुळे अभ्यासक्रम अधिक व्यापक आणि बहुआयामी बनला आहे. पण या बदलत्या वाढत्या अभ्यासक्रमाचा ताण विद्यार्थ्यांवरती पडला आहे.

४. परीक्षा तंत्रातील बदल

पूर्वी विद्यार्थ्यांच्या मूल्यमापनासाठी प्रामुख्याने लेखी परीक्षेवरती भर दिला गेला होता. मूल्यमापनाचे प्रमुख साधन म्हणून तिच्याकडे पाहिले जात होते. लेखी परीक्षेमध्ये मिळालेल्या गुणांच्या आधारे विद्यार्थ्यांची गुणवत्ता ठरविली जात होती. पण आज परिस्थिती पूर्णपणे बदलली आहे लेखी परीक्षेद्वारे विद्यार्थ्यांचे पूर्णपणे व वस्तूनिष्ठ मूल्यमापन होवू शकत नाही ही बाब आज समोर आली आहे त्यामुळे आज लेखी परीक्षेबरोबरच प्रात्यक्षिक, तोंडी परीक्षेचा सुद्धा मूल्यमापन प्रक्रियेमध्ये समावेश करून तिला महत्त्वाचे स्थान प्राप्त झाले आहे. त्यामुळे मुलांच्या केवळ बुद्धीचेच नव्हे तर शारीरिक व प्रासंगिक कौशल्याचे सुद्धा परीक्षण आज मूल्यमापनाच्या या तंत्राच्या सहाय्याने करण्यात येते आहे.

५. खाजगी शिकवण्यांचे प्रस्थ

आपल्याला गुणवत्ता मिळवायची असेल स्पर्धेमध्ये टिकायचे असेल तर मोठ्याप्रमाणत अभ्यास व कष्ट करण्याची तयारी असायला हवी. केवळ शाळेतील अध्यापनावर अवलंबून न राहता खाजगी शिकवण्या लावून आपले ज्ञान अधिक भक्कम करण्याची स्पर्धा आज सर्वत्र वाढली आहे. पूर्व-प्राथमिक स्तरापासून ते महाविद्यालयीन स्तरपर्यंत सर्वच ठिकाणी खाजगी शिकवण्या लावणाऱ्यांचे प्रमाण आज लक्षणीय असल्याचे

आढळून येते . या खाजगी शिकवण्यांचा ताण विद्यार्थ्यांबरोबर पालकांवर सुद्धा पडलेला आहे . स्वतःच्या मुलाची गुणवत्ता टिकविण्यासाठी वा ती वाढविण्यासाठी आज पालक वाट्टेल तेवढी किंमत मोजून खाजगी शिकवण्या लावायला तयार आहेत .

६ . शिक्षक पालक संघाची निर्मिती

काही काळापूर्वी मुलांना एकदा शाळेमध्ये प्रवेश दिल्यानंतर संपूर्ण वर्षभर पालक शाळेकडे फिरकूनसुद्धा पाहत नसत, मुलाला घडविण्याची पूर्ण जबाबदारी शिक्षकांची आहे, अशी पालकांची धारणा असायची, त्यामुळे पालक मुलाच्या शिक्षणाप्रती फारसे गंभीर नसायचे, मुलाकडून त्याच्या अपेक्षासुद्धा मर्यादित असायच्या परंतु सद्यस्थितीत परिस्थिती पूर्णपणे बदलली आहे . पालक हा पूर्ण जागरूक झाला आहे . मुलाकडून त्याच्या अपेक्षा वाढल्या आहेत . आपल्या मुलाच्या शिक्षणाकडे विशेष म्हणजे त्याच्या गुणवत्तेकडे आज पालक अधिक डोळसपणे पाहायला लागला व त्यातूनच पालक संघाची निर्मिती झाली .

आपल्या मुलाला मिळणारे शिक्षण योग्य दर्जाचे आहे का ? त्याला आवश्यक सोयी सुविधा पुरविल्या जातात का ? शाळेकडून दिलेल्या आश्वासनांची पूर्तता होते का ? या सर्व बाबींचा आढावा घेण्यासाठी मुलांच्या सर्वांगीण विकासासाठी नवनवीन उपक्रम राबविण्यामध्ये शाळांना सहकार्य करण्यासाठी शिक्षक पालक संघाची निर्मिती झाली आहे व आजच्या बदलत्या शिक्षण पद्धतीला अधिक गतिमान करण्यासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे .

७ . विद्यार्थ्यांकडूनच्या अपेक्षात वाढ

शिक्षणामधील सर्वात मोठा बदल म्हणजे विद्यार्थ्यांकडून ज्या अपेक्षा पूर्वीच्याकाळी असायच्या त्या अपेक्षांमध्ये प्रचंड प्रमाणात वाढ झाली आहे . विद्यार्थ्यांकडून पालकांच्या, समाजाच्या, राष्ट्राच्या या सर्वांच्या अपेक्षा वाढल्या गेल्या आहेत .

प्रत्येक पालकाला आज असे वाटते की आपल्या पाल्याने विशिष्ट क्षेत्रात भरघोस यश मिळवावे . आपण सांगू ते क्षेत्र त्याने निवडावे, त्यामध्ये गुणवत्ता संपादन करावी . त्याला चांगली नोकरी मिळेल असचं क्षेत्र त्यानं निवडावं भरपूर पैसा कमवावा अशा अपेक्षा

पालकाकडून विद्यार्थ्यांजवळ केल्या जातात. या अपेक्षा पूर्ण करताना विद्यार्थ्यांच्या मनाचा कुठलाही विचार केला जाता नाही.

अशाच प्रकारच्या अपेक्षा आपापल्या सोयीप्रमाणे समाज आणि यांच्याकडून विद्यार्थ्यांच्याकडे केल्या जातात आणि या सर्व अपेक्षांचं ओझं विद्यार्थ्यांवरती लादलं जात आहे. या ओझ्याखाली आजचा विद्यार्थी भरडून निघत आहे.

बदलत्या शिक्षण व्यवस्थेचे विद्यार्थ्यांवर पडलेले ताण

शिक्षण क्षेत्रातील वाढत्या स्पर्धेचा आज मुलांवर प्रचंड ताण निर्माण झाला आहे. अभ्यासक्रमाची काठीप्यपातळी वाढली आहे. विषयसंख्या वाढली, स्पर्धा वाढली, पालकांच्या अपेक्षा वाढल्या यामुळे मुलांवर प्रचंड ताण निर्माण झाला आहे.

या ताणांना उत्तर द्यायला हे ताण झेलायला प्रत्येक मूल समर्थ असेलच असे नाही. खरे तर किशोरावस्था ही मुलांच्या जीवनाची अगदी सुरुवात असते. शरीराची आणि मनाची अपरिपक्व अवस्था असते. अशा कोवळ्या मनाला व शरीराला असे ताण कसे झेपावतील याचा विचार होणे आज आवश्यक बनले आहे.

मुलांच्या विकासात पालकांचा सहभाग

पालक म्हणजे पाहणारा, पालनपोषण करणारा, प्रसंगी मुलात मिसळतांना लहान होवू शकणारा, लक्ष देणारा, कर्तव्यतत्पर, क्रियाशील, कष्ट करणारा, कल ओळखणारा, कलाप्रेमी, रसिक यासारख्या अनेक वैशिष्ट्यांनी युक्त पालक असावा लागतो. कुटुंब ही मुलाची पहिली शाळा असते. त्यावर प्रारंभिक संस्कार हे कुटुंबातच होत असतात. त्याचबरोबर वाढत्या वयाबरोबर व काळाबरोबर त्याचा सर्वांगीण विकास करण्याची जबाबदारी पालकांवर असते. मुलाचा वेगवेगळ्या अंगाने विकास करण्यामध्ये पालकांची भूमिका महत्त्वाची असते.

हा विकास शारीरिक, मानसिक, भावनिक व बौद्धिक या चारही अंगाने समप्रमाणात होणे अभिप्रेत असते. शारीरिक विकासासाठी चांगला आहार, चांगल्या सवयी आवश्यक असतात. तसेच मानसिक व बौद्धिक विकासासाठी चांगले शिक्षण चांगल्या सवयी

आवश्यक असते, पण या शिक्षणाची व सवय लावण्याची जबाबदारी केवळ शाळा आणि महाविद्यालयावरच आहे असे मानने चुकीचे ठरते. यासाठी पालकांनी सुद्धा जाणिवपूर्वक प्रयत्न करायला हवेत.

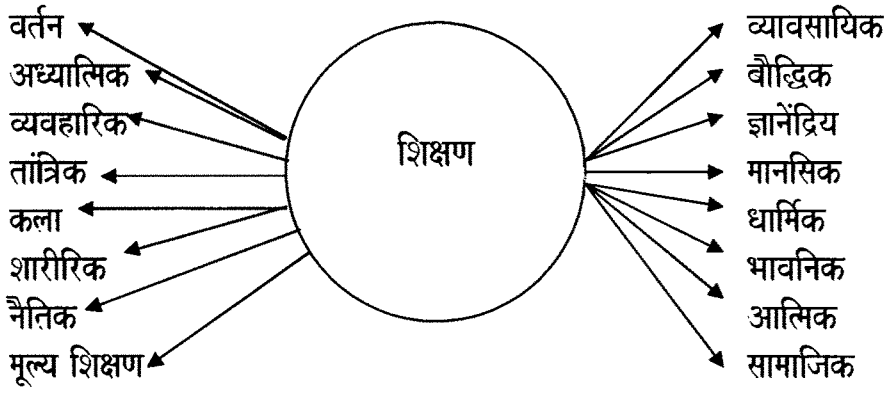
मुलांचे शिक्षण आणि पालकांचा सहभाग

आपल्या मुलानं शिकून मोठं व्हावं, त्याचं नाव व्हावं, शिक्षणामुळे समाजात त्याला प्रतिष्ठा मिळावी, पद मान-मरातन पैसा मिळून त्याचं जीवन सुखी व्हावं आणि हे सारं पाहून आपल्याला धन्यता वाटावी असं उच्चभू समाजापासून ते तळागाळापर्यंत सर्वांनाच वाटत असतं खरं तर शिक्षण ही आजीवन चालणारी प्रक्रिया आहे. मूल अवती-भोवती असणाऱ्या वावरणाऱ्या व्यक्तींकडून तसेच घडणाऱ्या प्रसंगातून शिकत असते. ज्ञानेन्द्रियांच्या निसर्गदत्त लाभलेल्या देणगीमुळे पाहून, ऐकून, अनुभवून, हाताळून मूल ज्ञानकण वेचतच असते.

वरील सर्व बाबी खऱ्या असल्या तरी पालक अनौपचारिक शिक्षणापेक्षा औपचारिक शिक्षणाकडे अधिक लक्ष देत असतात, त्याबद्दल अधिक आग्रही असतात. त्यामुळे प्रसार-प्रचार माध्यमांकडून त्यांच्याकडे येणारं ज्ञान अधिक फसवं असतं, नको ते असतं, विकृत व कुचकामी असतं असं मुलांना वाटायला लागतं. म्हणून शिक्षण म्हणजे केवळ शाळा कॉलेजात मिळणारं औपचारिक शिक्षण नसून प्रत्येक पावलाला, प्रत्येक क्षणाला मिळणारं अनौपचारिक शिक्षण हे ही अंतर्भूत आहे, हे पालकांनी लक्षात ठेवायला हवं.

शिक्षण म्हणजे वळण, उन्मीलन, विकसन केवळ पुस्तकी विद्या, परीक्षेसाठी अभ्यास म्हणजे खऱ्या अर्थाने शिक्षण नव्हेच. शिक्षण बुद्धीला हवं, भावनांना हवं, शरीराला हवं, मनाला संवेदनांना हवं, ज्ञानेन्द्रियांनाही सुयोग्य शिक्षण मिळायला हवं. म्हणूनच भावनिक, बौद्धिक, आत्मिक कलात्मक विकास शिक्षणातून साधण्यासाठी आपण प्रांजळ प्रयत्न करायला हवेत.

यासाठी पुढील घटकांशी संबंधित शिक्षण पाल्याला द्यायला हवं.

शिक्षणाची वेगवेगळी अंगे

डॉ. ललिता गुप्ते, पालकांशी हितगुज, पान .नं. ४४

जगायचं कसं? समाजात घरी-दारी वागायचं कसं? संकटांना सामोरं जायचं कसं? आदर्श आणि व्यवहार वास्तव यांची सांगड घालायची कशी? काय घ्यायचं, स्विकारायचं, काय सोडून द्यायचं ? या साध्या प्रश्नांची उत्तर ज्यातून मिळतात तेच खरं शिक्षण दोष काढून टाकणं, गुण वेचत राहणं छंद जोपासणं, वेळेचा सदुपयोग करणं, सुसंस्कारीत होणं हे सारं आपल्याला खऱ्या शिक्षणातून कळतं सुशिक्षतपणापेक्षा सुसंस्कारीत होणं आत्मिक विकास होणं. आणि मुख्य म्हणजे माणूस घडवणं हेच शिक्षणाचा श्रेष्ठतम उद्दिष्ट होय. जिज्ञासेला खतपाणी, विचारांना चालना, बुद्धीला खुराक, संपूर्ण व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासाला व्हाव हे ज्या शिक्षणामधून घडेल तेच खरे शिक्षण म्हणून जागृक पालकांनी पुस्तकी विद्येपेक्षा, त्या बेगडी तकलादू शिक्षणापेक्षा शाश्वत असणाऱ्या सत्य-शिव-सुंदर या तिन्हीचं मिश्रण असणाऱ्या शिक्षणाचा वसा मिळावा म्हणून घरी-दारी शाळेत सदैव प्रयत्नशिल व्हाव.

मुलांचा अभ्यास व पालकांचा सहभाग

बहुसंख्य मुलांची सर्वात नावडती गोष्ट नकोसा कंटाळ्याचा विषय म्हणजे अभ्यास आणि पालकांच्या दृष्टीने तो डोकेदुखीचा, कटकटीचा, चिंतेचा कूटप्रश्न असलेल्या विषय मुलांची परीक्षा जवळ आली की पालकांच्या मनात पालक कर्तव्याची जाणीव होते. शिकविण्याची, जातीनं लक्ष घालून अभ्यास घेण्याची सुरसुरी येते. अन् मग आदळआपट, तणतण, आरडाओरडा, बडबड, फेकाफेकी, काणउघडणी, एकमेकांचा उद्धार या साऱ्यात

अभ्यास बाजूला राहतो आणि गैरसमज, विसंवाद, विद्रोह खदखदता राहतो . आई आणि बाबा अभ्यास घेणार म्हणजे काय-काय रामायण घडतं-घडणार हे ओळखून मुलं अभ्यासाचा धसका घेतात, भेदरतात, पालकांना चुकवू पाहतात, पालकांपासून कायमची दुरावतात, अभ्यास कमी, फाफटपसारा जास्त, शिकवणं कमी आरडाओरडा जास्त हित कमी अहित जास्त अशी काहीशी परिस्थिती मुलांच्या अभ्यासात पालक डोकावयाला लागले म्हणजे निर्माण होते . अभ्यास घेतांना पालकांचा उत्साह ओसरतो अन् मुलं पळवाटा शोधत राहतात यासाठी पालकांनी मुलांच्या अभ्यासाकडे लक्ष दिले पाहिजे . त्यासाठी पुढील काही बाबींची काळजी पालकांनी घ्यावी .

डॉ.रमा मराठे यांनी मुलांचा अभ्यास आणि पालकांची भूमिका याविषयी आपल्या पुस्तकामध्ये काही महत्त्वपूर्ण बाबी सांगितल्या आहेत . त्या पुढीलप्रमाणे आहेत .

१ . प्रत्येक मुलाचे अभ्यासाचे वेळापत्रक असावे

पालकांनी मुलांना स्वतः वेळापत्रक तयार करायला शिकवले पाहिजे . वेळापत्रक तयार करतेवेळी मुलांच्या शाळेची वेळ, आवड-निवड गरजा असे अनेक मुद्दे लक्षात घेतले पाहिजेत . वेळापत्रक तयार करण्याआधी १५ दिवस अगोदर दैनंदिनी लिहावी . त्यामध्ये सध्या दिवस कसा घालविला जातो . कोणत्या कामाला, अभ्यासाला, खेळाला, छंदाला, किती वेळ लागतो? किती दिला जातो . येण्याजाण्यात शाळेत किती वेळ जातो ? झोप किती तास तसेच कोणत्या विषयाला किती वेळ अभ्यासासाठी दिला जातो . सुट्टीतील कार्यक्रम इत्यादी सर्वच गोष्टींबाबत माहिती त्यात हवी . अशा दैनंदिनीमुळे सध्या ते मूल किती वेळ अभ्यासासाठी देते, उपयुक्त गोष्टीसाठी किती वेळ दिला जातो ? किती वेळ फुकट जातो ? कोणत्या गोष्टीला आवश्यकतेपेक्षा कमी / अधिक वेळ दिला जातो हे समजू शकेल व त्यातून अभ्यासाचे वेळापत्रक तयार करावे . या वेळापत्रकामध्ये मानसिक, शारीरिक, सामाजिक, नैतिक अशा आरोग्याच्या दृष्टीने शारीरिक व्यायाम देणारे खेळ इत्यादीसाठी वेळापत्रकात स्थान असावे .

२ .अभ्यासासाठी उत्तम वेळेची निश्चिती

पालकांनी केवळ नियमित अभ्यासच करायला न लावता अभ्यासासाठी योग्य वेळेची निश्चिती करण्यात यावी . परंतू आई-वडिलांच्या अपेक्षा ह्या अवास्तव असतात . पहाटे उठायला हवे व अभ्यास करायला हवा . पण प्रत्येकाची अभ्यास करण्याची कार्यक्षमता प्रत्येकामध्ये असेलच असे नाही, प्रत्येकालाच सकाळी अभ्यास करायला जमेलचं असे नाही . कुणी सकाळी अधिक चांगला अभ्यास करेल तर कुणी संध्याकाळी अधिक एकाग्रतेने अभ्यास करतात म्हणूनच पालकांनी आपल्या पाल्याची अभ्यासाची योग्य वेळ कोणती याची दखल पालकांनी घेऊन ती वेळ त्याच्या अभ्यासासाठी निश्चित करावी .

३ .अभ्यासासाठी विश्रांती महत्त्वाची

अभ्यास हा परिणामकारक व प्रभावी होण्यासाठी ठराविक वेळानंतर विश्रांती ही सुद्धा महत्त्वाची ठरते . ही विश्रांती घेण्यात मुलांना अपराधी वाटू नये . अनेकवेळा स्वतःच्या किंवा पालकांच्या इच्छा / अपेक्षा पूर्ण करण्यासाठी स्वतःचे महत्त्व टिकविण्यासाठी, आत्मगौरवासाठी म्हणून असेल पण मुले विश्रांती न घेता झटून अभ्यास करतात काही वेळा झोपही फार कमी घेतात . हे योग्य नाही . अभ्यास किती वेळ केला यापेक्षा कसा केला याला अधिक महत्त्व आहे . विश्रांतीमुळे मन ताजेतवाने राहते . चांगल्याप्रकारे एकाग्र होऊ शकते . स्मरण, ग्रहण, विचार, तर्क इत्यादी शक्ती वाढतात .

मुलांना अभ्यास करायचा कंटाळा आला की घरकाम स्वतःची खोली, टेबल आवरणे एखादी वस्तू बनविणे इत्यादी कामे करावयास हवी . एका विषयाचा अभ्यास करण्याचा कंटाळा आला की, दुसऱ्या छोट्या विषयाचा अभ्यास करण्याची संधी द्यावी .

४ .अभ्यासाला बसण्या अगोदर पुर्वतयारी करावी

पालकांनी अभ्यास घेण्यासाठी बसण्या अगोदर त्यासाठी लागणारे साहित्य, वह्या, पुस्तके, शब्दकोष इत्यादीची पूर्वतयारी करूनच वसावे म्हणजे अभ्यास सुरू केल्यानंतर वेळ फुकट जाणार नाही व मन एकाग्र होऊन अभ्यासाचा दर्जा वाढेल . त्याचबरोबर प्रत्येक

वस्तू जागेवर हे तत्व वापरल्यास वस्तू शोधन्यात वेळ जाणार नाही . अशाप्रकारे काही प्रमुख बाबी लक्षात घेऊन पालकांनी मुलांच्या अभ्यासाकडे पालकांनी लक्ष द्यावे .

५ . अभ्यासाची इच्छा आणि आवड मुलांच्या मनात निर्माण करा

अभ्यास करण्याची इच्छा मुलांच्या मनामध्ये निर्माण होण्यासाठी अभ्यास का करायचा? हे मुलांना समजावून द्यावे . अभ्यासाचे उद्दिष्ट, गरज, फलित उपयोग मुलांच्या लक्षात आणून अभ्यासाची आवड निर्माण करण्यासाठी अभ्यास मनोरंजक करण्याच्या प्रयत्न करावा . अभ्यास हे काम न वाटू देता तो 'खेळ' वाटू द्या . अभ्यास मनोरंजक करण्यासाठी चित्रे, नकाशे, तक्ते, पृथ्वीगोलासारख्या वस्तू, सहल, गोष्टी सांगणे, टी . व्ही . रेडिओवरील कार्यक्रम, माहितीपट, कोडी, उखाणे शब्दांची अंताक्षरी स्पर्धा इत्यादींचा उपयोग करून घेता येईल . अभ्यासाचा आणि जीवनातील प्रसंगांचा, वातावरणाचा, सुसंगत मेळ घालण्यासाठी अभ्यास मनोरंजक वाटतो .

६ . मुलांमध्ये वाचनाची आवड निर्माण करावी

मुलांच्या मनामध्ये वाचनाची आवड निर्माण करण्यासाठी पालकांनी पुढील काळजी घ्यावी . पालकांनी सर्वप्रथम वाचनाची आवड स्वतःला लावून घेतली पाहिजे . कारण मुल अणुकरणप्रिय असतात . पालकांनी मुलांनी भरपूर पुस्तके उपलब्ध करून द्यावी . शाळेमधील व गावातील वाचनालयांचा योग्य वापर करावा . वाढदिवसाची भेट म्हणून, शाळेत पहिला नंबर आला तर त्याचे बक्षिस म्हणून पुस्तके द्या . वाचनाची आवड निर्माण करतांना, मुलांच्या आवडीच्या विषयावरील पुस्तकेच प्रथम द्या . उदा . गोष्टीची, परिकथांची पुस्तके सर्वच मुलांना आवडतात . एखादे पुस्तक वाचल्यानंतर त्याविषयी चर्चा करा . मुलांच्या अडचणी लक्षात घ्याव्या त्यांच्याशी सुसंवाद साधावा .

७ . मुलांची स्मरणशक्ती वाढविण्यामध्ये पालकांची भूमिका

मुलांच्या स्मरणात एखादी गोष्ट ठेवावी अशी पालकांची इच्छा असेल तर ती गोष्ट लक्षात ठेवण्याची इच्छा मुलांच्या मनामध्ये निर्माण करावी . ही इच्छा निर्माण करण्यासाठी अभ्यासाच्या स्मृती-स्मरणाचे फायदे व हेतू मुलांच्या लक्षात आणून द्यावे . त्याचबरोबर कधी

कौतुक, प्रोत्साहन, आमिष, बक्षिस, स्पर्धा, आत्मगौरव यांचा वापर करावा . त्या विषयाबद्दल आवड निर्माण करावी .

८ . मुलांचा आहार आणि पालक

पालकांनी मुलांचा अभ्यास चांगला व्हावा म्हणून अभ्यासाबाबत योग्य काळजी घ्यायला हवी . त्यासाठी रक्तातील ग्लुकोजची पातळी योग्य राहण्यासाठी दिवसातून ३-४ वेळा विभागून जेवण द्यावे . खाण्यापिण्याच्या वेळा चुकवू नये . साखरयुक्त पेये, चहा, कॉफीसारखी पेये वारंवार पिऊन या पातळीच उगाचंच चढउतार करणे टाळावे . दूध, डाळी, मोड आलेली कडधान्ये, अंडी, मटन, मासे, इत्यादीतून मुख्यतः प्रोटीन्स मिळतात . तसेच तांदूळ, गहू, जोंधळा, बटाटे, रताळी, डाळी, इत्यादीतून पिष्टमय पदार्थ मिळतात . यामुळे मुलांच्या आहारामध्ये वरील सर्व पदार्थ समप्रमाणात असावे .

पिष्टमय पदार्थ व नत्रयुक्त पदार्थ यांच्या बरोबरच दूध, दही, तेलबिया, पालेभाज्या, ताजी फळे यांची जोड आहारात असावी .

मुलांच्या मानसिक आणि शारीरिक आरोग्याच्या दृष्टीने कॅल्शियम हे खनिज अत्यंत महत्त्वाचे . हाडे, स्नायू यांच्या वाढीसाठी दिवसेंदिवस विकसित होणाऱ्या मुलांना कॅल्शियम अत्यावश्यक आहे . म्हणून ही पोषणद्रव्ये मुलांना पालकांनी उपलब्ध करून द्यावी .

अशाप्रकारे वर सांगितल्याप्रमाणे मुलांचा अभ्यास घेताना काही दक्षता पालकांनी घ्यायला हव्यात .

डॉ.ललिता गुप्ते यांनी आपल्या “पालकांशी शिक्षकांशी हितगुज’ या पुस्तकामध्ये मुलांचा अभ्यास घेतांना पालकांनी कोणती दक्षता घ्यायला हवी याविषयी काही विचार मांडले आहेत ते पुढीलप्रमाणे

- १ . अभ्यासासाठी मुलांना नेमानं ठराविक वेळ द्या त्या वेळी, कामासाठी किंवा अन्य कुठल्याही कामासाठी मुलाला उठवू नये .
- २ . अभ्यासासाठी घरात पूरक, पोषक, शांत प्रसन्न, आनंदी, प्रेरणादायी वातावरण द्या . उणिवा दूर करून असं चांगलं वातावरण निर्माण करण्याचा प्रयत्न करा .

३. मुलांच्या अडचणी समजून घ्या . अभ्यासाच्या मार्गातील अडसर-अडचणी ओळखून दूर करण्याचा प्रयत्न करा .
४. मनाची एकाग्रता साधण्यासाठी छोटीशी का होईना जागा द्या .
५. त्यांच्यातल्या न्यूनगंड, कंटाळा, आळस घालवून त्यांना आत्मविश्वास उमेद, उत्साह द्या .
६. कानउघडणी, उपेक्षा, तुलना नको, अविश्वास नको .
७. मुलांना स्वयं अध्ययनाची, अभ्यासाला ठाम बैठक मारून बसण्याची गोडी लावा .
८. मूलं अभ्यासाला बसली की अधूनमधून त्यांच्यावर लक्ष ठेवा .
९. ज्या विषयात मुलं कमी पडतात, ज्या विषयाची मुलांना भीती वाटते त्या विषयाकडे त्यांचे लक्ष अधिक प्रमाणात वेधून त्यांना अभ्यासाची गोडी लावा .
१०. त्यांच्या लेखनावर लक्ष ठेवून हस्ताक्षर घटवून घ्या .
११. पाठांतर, आवृत्ती यांचे अभ्यासातील महत्त्व पटवून देऊन त्यांनी केलेल्या पाठांतराची चाचणी घ्या .
१२. प्रश्नपत्रिकांचा अभ्यास का व कसा करावयाचा, हे त्यांना प्रत्यक्षानुभव देऊन समजावून द्या .
१३. ज्यांना हुरूप-उत्साह वाटेल, अभ्यास करण्यातला निखळ आनंद मिळेल यासाठी प्रयत्न करा .

मुलांचे छंद व पालकांचा सहभाग

शाळेतल्या विषयांच्या अभ्यासापेक्षाही जास्त मोलाचं असतं छंदाचा ध्यास घेणं . छंद लावून घेणं ते जोपासणं, वाढवणं हे आपल्याला माहित आहे . वेळेचा सदुपयोग, विरंगुळा, निखळ आनंद, ताणतणावाचा विसर, व्यक्तिमत्त्वाचा विकास, गुणात्मक वाढ, यश-कौतुक समाधान हे सारं आपल्याला असलेल्या छंदातून साधतं सौंदर्यदृष्टी, रसिकता, कलात्मकता या वृत्तीही नकळत छंदातून वाढीस लागतात . अगदी लहानवयात संग्रह करण्याच्या वृत्तीमुळे मुलांना साठविण्याचा छंद जडतो . या वस्तुंना त्यांच्या भावी आयुष्यात

खजिन्याइतकं लाखमोलाचं स्थान असतं .

असे हे बहुगुणी, बहुफलदाई छंद लहान वयातच जडायला हवेत दुःखाचा विसर श्रमपरिहार हे छंदातून घडू शकतं . म्हणून पालकांनी मुलांना प्रोत्साहन द्यायला हवेत, वेळ द्यायला हवा, संधी द्यायला हवी . गरज तेथे मदत, मार्गदर्शन करायला हवं . जमेल तसं मुलांच्या छंदात सहभागी व्हायला हवं, मुलांच्या मागं जाता-येता अभ्यासाचं टुमणं लावण्यापेक्षा त्याला चांगले-चांगले उपयुक्त छंद कसे जडतील हे बघायला हवं प्रामुख्याने पुढील छंद पालकांनी मुलांमध्ये रूजविण्याचा प्रयत्न करायला हवा .

मुलांसाठी काही छंद

१ . संग्रह करणे	२ . सृजन नवनिर्मिती	३ . अवांतर पुस्तक वाचन
४ . लेखन	५ . चित्र काढणे	६ . गायन
७ . पत्र मैत्री	८ . गिर्यारोहन	९ . सहल, प्रवास, यात्रा
१० . निसर्ग निरीक्षण	११ . पक्षी निरीक्षण	१२ . नाट्यसाधना
१३ . वृक्षारोपण	१४ . किरतन, प्रवचन, भजन	१५ . फोटोग्राफी
१६ . राजकारण, समाजकारण	१७ वाहन, रेडिओ सूक्ष्म पाहणी	

अशाप्रकारचे छंद पालकांनी मुलांना लावायला हवे, त्यांनी जोपासना करावी त्यासाठी पूरक-पोषक वातावरण, मार्गदर्शन, संधी सवलत द्यावी .

शिक्षक व पालकसंघामधील पालकांची भूमिका

डॉ . ललिता गुप्ते यांनी आपल्या पालकांशी शिक्षकांशी हितगुज या पुस्तकामध्ये शिक्षक व पालक संघातील पालकांची भूमिका पुढीलप्रमाणे सांगितली आहे .

शिक्षक-पालकांत मुलांबद्दल एकवाक्यता हवी . सुसंवाद हवा आणि सुजाण संपर्कातून सर्वोत्तम सहकार्य हवं कारण त्यांच्या सामूहिक-सुयोग्य दिशेने केलेल्या प्रयत्नांतूनच विद्यार्थीमनं निकोप होतील, तरारून उठतील, जीवनं प्रमुदित विकसित होऊन आपल्या गुणगंधानं आसमंत दरवळून टाकतील असा विश्वास आपण बाळगून एकोप्यानं-एकदिलानं कामाला लागायला हवं या दृष्टीनं शाळाशाळांत पालकसंघाच्या क्रियाशील उत्साहवर्धक

अस्तित्वाची नितांत गरज आहे . संघटनेत सामर्थ्य आहे . त्या संघटीत शक्तीतून 'असाध्य ते साध्य' करायला बल लाभणार आहे, हे आपण ओळखायला हवं .

पालकांनी संघटीत व्हायला हवं ते विघटनासाठी, विधायक गोष्टींसाठी नसून विधायक गोष्टींसाठी, शाळेला मदत करण्यासाठी आधार देण्यासाठी आणि मुख्य म्हणजे सुजाण सर्वोत्तम सहकार्यांसाठी विद्यार्थीहितासाठी, त्यांच्या विविधांगी प्रगतीसाठी शिक्षक आणि पालकांनी संघटीत होवून विचार करायला हवा, एकमेकांना समजावून घ्यायला हवं, शिक्षक पालकांत गैरसमज, भीती, नाराजी, दुरावा, अनास्था विद्राही अगर असहकार असता कामा नये . पालकसंघ म्हणजे शाळेचा हितचिंतका, शिक्षकांचा सन्मित्र, सहकारी हे महत्त्वाचा सूत्र आपण सर्वांनीच ध्यानात घ्यायला हवं . बहुपयोगी असा हा पालकसंघ कसा असायला हवा, याचा पालकांनी साधक-बाधक विचार करायला हवा . आदर्श पालकसंघ कसा असावा, याचे काही निकष आपल्याला पुढीलप्रमाणे सांगता येतील .

- १ . पालकसंघ केवळ शोभेसाठी, कागदोपत्री होणाऱ्या नोंदीसाठी निर्माण व्हायला नको . तर गरजेतून, शाळेबद्दल वाटणाऱ्या ओढीतून आस्था-आपुलकीतून जवळीकतेतून पालकसंघ निर्माण व्हायला हवा .
- २ . हेतु सुस्पष्ट हवा विधायक कार्य हे प्रमुख उद्दिष्ट हवं .
- ३ . पालकसंघ लादलेला नसावा, स्वीकारलेला असावा .
- ४ . सदस्यांच्या संख्यात्मक प्रगतीऐवजी गुणात्मक प्रगती अधिक महत्त्वाची मानली हवी .
- ५ . पालकसंघाच्या कामात सातत्य हवं .
- ६ . पालकसंघाकडून घेतल्या जाणाऱ्या सभा साचेबंद न होता विविधांगी नावीन्यपूर्ण, आशयगर्भ, उपयुक्त, उत्साहवर्धक व्हाव्यात .
- ७ . पालकसंघाच संपूर्ण कामकाज विश्वास आपुलकी जिद्द, तळमळ, यावर प्रामुख्याने अवलंबून असावं .
- ८ . कार्यकारी मंडळात केवळ नाव, किर्ती यासाठी आलेले कार्यकर्ते असता कामा नयेत . तर क्रियाशिल, निष्ठावंत, उत्साही कार्यकर्ते असायला हवेत .

९. कामकाजाचे नियोजन हवं, कामात सातत्य हवं, कामात विवेक हवा, विचारशिलता हवी .
१०. आर्थिक कारभार चोख असावा .
११. शालेय कामकाजावर लक्ष हवं, सुयोग्य अंकुश हवा पण फुकाची लुडबुड नको, अंतर्गत दुफळी नको .
१२. मुख्याध्यापक, शिक्षक पदाधिकारी, सेवक या सर्वांशी सलोख्याचे स्नेहपूर्ण संबंध असावेत .
१३. तक्रारीचा सूर नको, तडजोडीचा सामजस्याची भावना हवी .
१४. विरोध विद्रोह नको सौहार्दपूर्ण, सौजन्यशिल एकोप्याचं नातं असावं .
१५. व्यक्तिगत हितापेक्षा सामूहिक हिताचा पालकसंघातून विचार केला जावा .
१६. पालकसंघाचा आर्थिक बळ ठरविण्यापेक्षा मनुष्यबळ, संघशक्ती, एकजुटीचे बळ, सामर्थ्य वाढविण्याचा प्रयत्न करावा .
१७. प्रयत्नात खंड नको, सातत्य हवं .
१८. आपल्या मुलांचे, आपल्या शाळेचे अंतर्गत प्रश्न आपणच सोडवायचे आहेत . यासाठी बेकी नको, एकी हवी, सुसंवाद हवा-वितंडवाद नको .

आपापसातील मतभेद गैरसमज कौशल्याने हाताळून सहजतेने दूर केले जावेत . पालकसंघाच्या कार्यकारणीने वेळोवेळी विविध कार्यक्रम आखावेत, सर्वोत्तम रीतीने समर्थपणे पार पाडावेत, निकोप चर्चा व्हावी, वैचारिक देवाण-घेवाण व्हावी . संस्थेच्या गरजानुसार, विनंतीनुसार कला, क्रिडा स्पर्धा, आर्थिक मदत, रिकामे तास घेणे, मुलांचा अभ्यास शिस्त, सुट्टीतील छंद वर्ग, ग्रंथालय इत्यादी विविध बाबतीत पालकांनी सहजस्फूर्त सहकार्य द्यावं आणि एकमेका सहाय्य करू अवघे धरू सुपंथ' या न्यायाने शाळाशाळांमधील पालकसंघांनी समरसून, एकदिलानं, एकोप्यानं, सातत्यानं वाटचाल चालू ठेवावी चांगल्यासाठी, अधिक चांगल्यासाठी प्रत्येक पालकाने पूर्णपणे सहकार्य करायला हवे .

१.१ संशोधनाची गरज व महत्त्व

बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास करण्याचे महत्त्वाचे कार्य शिक्षणाचे आहे . उच्च-प्राथमिक स्तरावरील बालवयातील मुले ही मातीच्या गोळ्याप्रमाणे असतात . त्यांना हवा तसा आकार देता येतो हे काम शिक्षकाचे व पालकांचे असते बालकाचा शैक्षणिक विकास केवळ शालेय शिक्षणावरती अवलंबून नसतो . तर त्यासाठी योग्य कौटुंबिक वातावरण व पालकांच्या प्रत्यक्ष सहभागाची आवश्यकता असते . पण आजचे पालक आपल्या दैनंदिन अभ्यासामध्ये कितपत सहभाग घेतात मुलांच्या शैक्षणिक विकासासाठी योग्य शैक्षणिक वातावरण निर्मिती केली जाते की नाही . करत असल्यास कशी याशिवाय अभ्यासपूरक कार्य क्रमांमध्ये पाल्यांचा सहभाग वाढवा यासाठी पालक कितपत संधी देतात याच बरोबर आपल्या पाल्यांचा सहभाग घेताना पालकांना कोणत्या अडचणी जाणवतात . या सर्व बाबींचा शोध घेण्यासाठी व अडचणी जाणून घेऊन योग्य उपाय योजना शोधण्यासाठी प्रस्तुत संशोधनाची गरज आहे .

प्रस्तुत संशोधनामधून मुलांच्या दैनंदिन अभ्यासामध्ये पालकांचा सहभाग कितपत असतो . याची माहिती मिळणार आहे . त्याचबरोबर योग्य शैक्षणिक वातावरण निर्मितीसाठी व अभ्यासपूरक कार्यक्रमांमध्ये पाल्यांचा सहभाग वाढविण्यासाठी पालकांद्वारे कोणते प्रयत्न केले जातात . मुलांच्या अभ्यासासाठी शैक्षणिक वातावरण निर्मिती कशी करावी याची माहिती इतर पालकांना होवू शकेल . शैक्षणिक विकासामध्ये सहभाग देतांना पालकांना कोणत्या अडचणी येतात . हे जाणून घेता येईल व त्या अडचणी सोडविण्यासाठी योग्य उपाय योजना करता येतील .

१.२ समस्या विधान

“इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणामधील पालकांचा सहभाग - एक अभ्यास”

१.३ समस्येमधील पारिभाषिक शब्दांच्या व्याख्या

इयत्ता सहावी

कार्यात्मक व्याख्या

१० + २ + ३ या आकृतीबंधामधील पहिल्या १० इयत्तांमधील इयत्ता सहावीचा वर्ग .

विद्यार्थी

संकल्पनात्मक संख्या

“कोणतेही औपचारिक शिक्षण घेणारी व्यक्ती विद्यार्थी म्हणून ओळखली जाते .”

- शं.कृ.सोहनी (१९९३)

कार्यात्मक व्याख्या

“इयत्ता सहावीमध्ये शिकणारे कोडोली येथील विद्यार्थी”

शिक्षण

संकल्पनात्मक व्याख्या

शिक्षण म्हणजे अशा सर्व प्रक्रियांचे एकत्रिकरण होय की ज्या योगे व्यक्ति तिच्या क्षमता अभिवृत्तीचा विकास केला जातो .

Good. C.V. Dictionary of Education

कार्यात्मक व्याख्या

पाठ्यपुस्तके, वर्गाध्यापन सहशालेय उपक्रम यांच्या माध्यमातून इ. सहावीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये होणारा सकारात्मक बदल म्हणजे शिक्षण होय .

पालक सहभाग

संकल्पनात्मक व्याख्या

Providing Encouragements, apparing for appropbite study time and space mudding desiped behaviour monitoping homework and activity tutoring their children at home.

Josten, C.M. (2009)

कार्यात्मक व्याख्या

इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांच्या दैनंदिन अभ्यास, त्यासाठी योग्य शैक्षणिक वातावरण निर्मिती विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासेतर कार्यक्रमांमधील सहभाग यासाठी आई वडिलांनी दिलेला वेळ व केलेले मार्गदर्शन म्हणजे पालकांचा सहभाग होय .

१.४ संशोधनाची उद्दिष्टे

१. इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांच्या दैनंदिन अभ्यासामधील त्यांच्या पालकांच्या सहभागाचा शोध घेणे .
२. इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासासाठी शैक्षणिक वातावरण निर्मितीमध्ये त्यांच्या पालकांच्या सहभागाचा शोध घेणे .
३. इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांचा अभ्यासेतर उपक्रमांमध्ये सहभाग वाढवा यासाठी त्यांच्या पालकांनी दिलेल्या सहभागाचा शोध घेणे .
४. इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणामधील त्यांच्या पालकांच्या सहभागाबद्दलच्या शिक्षकांच्या मतांचा शोध घेणे .
५. इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणामधील त्यांच्या पालकांच्या सहभागाबद्दलच्या मुख्याध्यापकांच्या मतांचा शोध घेणे .
६. इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये सहभाग देताना त्यांच्या पालकांना येणाऱ्या समस्यांचा शोध घेणे .
७. इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणामधील त्यांच्या पालकांचा सहभाग योग्य व्हावा यासाठी शिफारसी करणे .

१.५ संशोधनाची व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधनामधून कोडोली येथील इयत्ता सहावीमध्ये शिकणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासामध्ये त्यांच्या पालकांच्या सहभागाविषयी निष्कर्ष मिळतील . त्याशिवाय कोडोली सारखी भौगोलिक व शैक्षणिक परिस्थिती असणाऱ्या इतर गावातील

विद्यार्थी व पालक यांना हे निष्कर्ष लागू पडतील .

१.६ संशोधनाच्या परिमर्यादा

१. प्रस्तुत संशोधन हे कोडोली येथील उच्च-माध्यमिक स्तरावरील केवळ २०० विद्यार्थी व त्यांच्या पालकांपुरते मर्यादित होते .
२. प्रस्तुत संशोधन हे ज्या विद्यार्थ्यांचा सांभाळ आई-वडिल किंवा दोघांपैकी एक करतात . त्यांच्याच पुरते मर्यादित होते .

१.७ प्रकरण योजना

प्रस्तुत शोध निबंधात संशोधकाने संशोधनाची माहिती कशा प्रकारे मांडलेली आहे, कोणत्या प्रकरणात कोणत्या घटकांचे विवेचन केले आहे . याचा अल्पसा परिचय या घटकात दिला आहे .

प्रकरण पहिले : प्रस्तावना

या प्रकरणात संशोधकाने समस्येची पार्श्वभूमी व महत्त्व समस्या विधान, त्यामधील पारिभाषिक शब्दांचा अर्थ, संशोधनाची उद्दिष्टे, संशोधनाची व्याप्ती मर्यादा, संशोधनाची कार्य पद्धती याचबरोबर संशोधनाची साधने इत्यादी गोष्टी स्पष्ट केल्या आहेत .

प्रकरण दुसरे : संबंधित साहित्याचा व संशोधनाचा आढावा

या प्रकरणात संशोधन विषयाशी संबंधित साहित्याचा आढावा घेतला आहे . इतर संशोधकांनी संशोधित विषयाशी संबंधित कोणकोणते संशोधन केले आहे, कोणती साधने वापरली आहेत . कोणते निष्कर्ष मांडले आहेत याचा आढावा घेऊन प्रस्तुत संशोधन नाविन्यपूर्ण असल्याचे नमूद केले आहे, कोणती साधने वापरली आहेत .

प्रकरण तिसरे : संशोधन कार्यपद्धती

या प्रकरणात संशोधकाने संशोधनाच्या कार्यपद्धतीचे वर्णन केलेले आहे . संशोधन म्हणजे काय, संशोधनाच्या पद्धती कोणत्या, संशोधकाने आपल्या संशोधनासाठी कोणती पद्धती व साधने वापरली इ . च्या संदर्भात या प्रकरणात विवेचन केले आहे .

प्रकरण चौथे : माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

या प्रकरणामध्ये संशोधकाने मिळालेल्या माहितीची नोंद करून त्या माहितीचे विश्लेषण अर्थनिर्वचन काढलेले आहे .

प्रकरण पाचवे : सारांश अनुमान आणि शिफारशी

या प्रकरणामध्ये संशोधकाने केलेल्या कार्यातून व अभ्यासलेल्या सर्व गोष्टींवरून आलेले अनुमान व शिफारशी दिलेल्या आहेत .

अशाप्रकारे संशोधकाने अभ्यासलेल्या पहिल्या प्रकरणात संशोधकाने विषयाचे महत्त्व, समस्या विधान, पारिभाषिक शब्दांचा अर्थ, संशोधनाची परिकल्पना, संशोधनाची व्याप्ती व परिमर्यादा इत्यादी गोष्टी मांडलेल्या आहेत .

पुढील प्रकरणामध्ये संशोधन समस्येशी साहित्याचे समालोचन मांडले आहे .